

УДК 81'233:005.336.2]:159.922.8

LEVEL OF FORMATION OF SPEECH COMPETENCE AND COMMUNICATIVE OPPORTUNITIES OF ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF PRIMARY SCHOOL**ВПЛИВ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА САМОСПРИЙНЯТТЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ**

Hubar O. / Губарь О.Г.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

***Анотація.** В роботі розкрито сучасні погляди на поняття «компетентність», її роль та місце в освітньому процесі. Обґрунтовується необхідність діагностики рівня сформованості мовленнєвої компетентності підлітків, що навчаються в закладах загальної освіти, як складової комунікативної компетентності та розвитку мовної особистості. Доводиться вплив рівня сформованості мовленнєвої компетентності на розвиток самооцінки та комунікативних вмінь підлітків за допомогою розробленої авторської методики діагностики мовленнєвої компетентності. Виокремлюються основні погляди самих підлітків на власне місце в комунікативних ситуаціях і можливості їх самостійного вирішення. Результати підтверджують, як загальноочікувані висновки, так і виокремлюють особливості розвитку особистості зумовлені індивідуальними психологічними особливостями сформованими ставленням особи до рівня власних комунікативних навичок.*

***Ключові слова:** мовленнєва компетенція, мовленнєва компетентність, підлітки, заклади загальної освіти, компетентнісний підхід.*

Вступ.

Входження молодого покоління в динамічне суспільство передбачає конкурентоспроможну діяльність у суспільному житті, що підвищує роль компетентності та формування компетентної особистості учнів освітнього закладу. Нові вимоги освіти, виконують вирішальну роль у становленні особистості молодої людини, зокрема підлітків.

Шлях вирішення викликів сьогодення визначає Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. це: модернізація змісту, структури та організації освіти на засадах компетентнісного підходу [7], а відтак і розробка компетентнісної парадигми освіти, формування нової моделі (І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, М. Головань, І. Єрмаков, В. Краєвський, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, Ю. Рибалко, О. Савченко, С. Трубочева А. Хуторський ін.). Результати впровадження компетентнісного підходу в освітній процес ЗЗО вчені описують використовуючи поняття «компетентність» і «компетенція».

1. Сучасні погляди на поняття «компетентність», її роль та місце в освітньому процесі

«Компетентність» - результат набуття компетенцій, має складовий елемент готовності до виконання певних завдань, включає в себе елементи особистісних характеристик людини [6]. Філософія вітчизняної освіти (В. Кремень, О. Пометун В. Сидоренко) розглядаючи роль особистості як індивідуальності, зробила компетентність складовою розвитку підліткової особистості, що визначає її одним з основних понять нашого дослідження, відноситься до

базових педагогічних понять і спрямовує освітній процес на формування ключових (базових) і предметних компетентностей особистості [3,6,8,9].

Освітні документи Ради Європи визначають ключові компетентності для навчання упродовж життя, затверджені як Рекомендації Європарламенту і Ради Європи, серед яких є спілкування рідною та іноземними мовами, соціальні й громадянські навички [10, 11]. Визначено і ключові компетенції, які «мають опанувати молоді європейці» серед них названі і ті, що відносять до володіння різними формами комунікації важливі для роботи, соціального життя, з наголосом на те, що не володіючим ними, загрожує соціальна ізоляція [1].

Тому зусиллями міжнародних освітніх інституцій (DeSeCo, IBSTPI, ОЕСР), та українських вчених (Н. Бібік, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубаचовата ін.) розроблено систему компетентностей різного рівня, визначена їх ієрархія та співвідношення, відображенні в науково-теоретичних та освітньо-правових матеріалах, а саме: – ключові – здатність особистості здійснювати поліфункціональні, універсальні види діяльності; – загальногалузеві – набуті в процесі засвоєння змісту певної освітньої галузі в ЗЗСО; – предметні – набуті учнем в процесі вивчення предмету в ЗЗСО [5, 10,11].

Таким чином сьогодні головним завданням ЗЗСО є – не навчання, а навчити вчитися, підготувати учня до безперервного навчання. Головним є не предмет, якому навчаємо, а особистість, яку формуємо. Не предмет формує особистість, а вчитель своєю діяльністю, пов'язаною з вивченням предмета.

Передумовою розвитку зазначених вимог є оптимальний рівень володіння мовою та мовленням, відтак мовна і мовленнєва компетентність необхідні умови здобуття компетентності в усіх сферах життя суб'єкта (О. Залевська, І. Зимня, М. Пентиліук, Л. Скурагівський). Структуру мовленнєвої компетентності також визначаємо як єдність трьох компонентів: мовленнєвого досвіду, знань про мову, чуття мови, кожен з яких набуває комунікативної спрямованості й відповідного змісту. Знання про мову в складі мовної компетентності, отримані в процесі навчання, покликані скоригувати й збагатити індивідуальні правила в процесі індивідуального мовленнєвого досвіду, в мовленнєвій компетентності вони допомагають мовцю бути адекватним у спілкуванні, висловлюватися точно, ясно, коректно, виявляти індивідуальність [2].

Тому ми вважаємо, що будь яке порушення її складових або перешкоди, що постають на шляху їх розвитку, призводять до проблем в розвитку особистості підлітка, що в свою чергу відбивається на рівні його самооцінки, світосприйняття.

Таким чином, проблема формування мовної, мовленнєвої компетентностей залишається важливою впродовж усього терміну навчання. Формування компетентностей актуалізується у перехідні періоди – на межі початкових і середніх, середніх і старших класів, – оскільки існує загроза втрати або пригнічення вже розвинутих здібностей, набутих знань, умінь і навичок викликану дидактичними, психологічними й методичними чинниками.

Етап основної школи (5-9 класи) є базовим з послідовного і системного

розвитку в учнів усіх складників комунікативної компетентності, то у підлітків (Л. Беякова, М. Буянов, В. Шкловський ін.), що навчаються у школах, можливе утруднене спілкування з дорослими і однолітками, виникає фіксованість на власних навчальних невдачах, почуття неповноцінності, страх мовлення, зниження самооцінки, навчальної успішності, відмови від спілкування, тощо. Значущість мовленнєвої компетентності підлітків постає у суспільстві в новому ракурсі вітчизняної й європейської освітніх систем, як однієї з ключових компетентностей, сутність яких розкривається через базові вміння: читання, письмо, говоріння, слухання здобуті у процесі оволодіння мовою.

2. Діагностика психологічного компоненту мовленнєвої компетентності підлітків в умовах ЗЗО

Все вище зазначене, сформувало предмет нашого дослідження і мету констатувального етапу експерименту у рамках загального дослідження було визначено: дослідження стану та визначення рівня сформованості мовленнєвої компетентності у молодших підлітків в освітньому середовищі основної школи.

На етапі констатувального експерименту одним з завдань була: - розробка методики діагностування мовленнєвої компетентності у молодших підлітків з урахуванням вікових норм та вимог програми ЗЗО; - дослідити стан та визначити основні причини, що постають на шляху формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в умовах основної школи; - визначити та описати особливості мовленнєвої компетентності молодших підлітків.

Розроблена методика діагностування мовленнєвої компетентності молодших підлітків, з урахуванням вікових норм розвитку мовлення складалася з п'яти блоків, відповідно до кількості компонентів мовленнєво-комунікативної компетенції. Кожен з блоків діагностики складався з ряду завдань на виявлення рівня компонентів мовленнєвої компетентності: інтонаційно-просодичного, фонетико-фонематичного, лексико-граматичного, діалогологічного та психологічного. До кожного блоку розроблено завдання, що вміщували критерії оцінювання, відповідно яких визначалася сума балів за якість виконання кожного із завдань. Завдання ґрунтувались на змісті шкільної програми для 12-річної школи загальноосвітніх навчальних закладів з предмету «Українська мова та література» затвердженої МОН України (від 23.12.2004 р.) [4].

Дослідження рівня сформованості мовленнєвої компетентності відбувалося упродовж 2017-2019 років. Дослідженням було охоплено 588 учнів молодшого підліткового віку (5,6,7 класи) в умовах середніх загальноосвітніх закладах м. Полтава та м. Кременчук, м. Ніжина. До обстеження залучалися діти, батьки яких дали згоду на їх участь в експерименті та обробку персональних даних. Серед 588 обстежених учнів 5-7 класів 168 учні (28,6 %) продемонстрували високий рівень сформованості мовленнєвої компетентності, у 65 (11 %) учнів було виявлено низький рівень мовленнєвої компетентності.

Зупинимось детальніше на результатах отриманих в ході обстеження психологічного компоненту, що передбачало три напрями: безпосередньо

спостереження за підлітком у комунікативних ситуаціях, аналіз комунікативних ситуацій та опитувальник для підлітків щодо визначення особистісних характеристик, та мало на меті виявлення наявності чи відсутності відповідних комунікативних рис, міру їх прояву у різних комунікативних ситуаціях та їх вплив на здатність до комунікації загалом.

Перший напрям обстеження психологічного компоненту мовленнєвої компетенції - покликаний визначити здатність підлітка до спілкування у різних комунікативних ситуаціях та включав два взаємозалежні спрямування спостереження за підлітком: у спонтанних ситуаціях (в повсякденному житті урок, перерва, підгрупа, виховні заходи, бесіди з запрошеними гостями) з подальшим аналізом; у спеціально створених ситуаціях, (з метою провокації випадків, які вимагали від них певних реакцій, дій).

В спонтанних ситуаціях зверталася увага на поведінку підлітка : під час виконання індивідуальних та фронтальних завдань, відповідей та доповнень; реакції на помилки та схвалення; рівень активності в контактах з однокласниками; наявність лідерських якостей; реакції на можливі конфліктні ситуації; активність і прояви мовленнєвої поведінки під час взаємодії у команді; уміння заявити про себе, відстояти власну думку; успішність у спілкуванні при вирішенні проблемних навчальних ситуацій; наявність ініціативності впевненості; рівень мотивації до спілкування, дружелюбність, комунікабельність, вміння задавати запитання, відповідати на запитання.

У спеціально створених ситуаціях було визначено: безпосередньо обстеження процесу сформованості мовленнєвої компетенції, дискусійні клуби; ситуації знайомства з дорослими. Під час спостереження за поведінкою та комунікацією учнів відмічалися наявність бажання спілкуватися, сором'язливість, ігнорування, відстороненість чи їх відсутність.

Другий напрям обстеження психологічного компоненту мовленнєвої компетенції – був спрямований на виявлення уміння підлітка організувати процес спілкування, розуміти невербальні сигнали співрозмовника, здійснювати прогнозування його реакції та відповідно будувати спілкування; підтримувати бесіду на обрану чи задану тему. Окрім того, зверталася увага на прояви бажання спілкуватися з ровесниками та дорослими, прагнення до самореалізації. Як і в попередньому напрямі вивчалася наявність чи відсутність комунікативних якостей особистості та ступінь їх прояву у різних комунікативних ситуаціях.

Третій напрям передбачав визначення особливостей суб'єктивного сприйняття підлітком самого себе з точки зору розвитку комунікативності та самореалізації у сфері спілкування за допомогою заповнення Опитувальника щодо визначення особистісних характеристик підлітка. Учням пропонувалося самостійно письмово відповісти на запитання, представлені у вигляді коротких формулювань, оцінюючи наявність у себе запропонованих комунікативних рис (перша частина покликана виявити негативні комунікативних рис, друга частина виявляла позитивні комунікативні риси). До негативних комунікативних рис ми віднесли: замкненість, соромязливість, відстороненість, демонстративність, ворожість, агресивність, байдужість, негативізм. До

позитивних комунікативних рис віднесли: розкутість активність, комунікабельність, ініціативність, щирість, дружелюбність, наполегливість, цілеспрямованість, впевненість.

Аналіз Опитувальників виявив, що підлітки з низьким рівнем розвитку комунікативних навиків частіше, у порівнянні з підлітками з високим рівнем приписують собі негативні комунікативні риси. Зокрема, прояв якостей з позначкою «завжди» розподілився наступним чином: замкненість – 46% (з низьким рівнем) % та 12 % підлітків (з високим), сором'язливість – близько 63 % (з низьким рівнем) та 28,6 % підлітків, демонстративність – 42 % (з низьким рівнем) та 30 % (з високим рівнем); ворожість – 31 % (з низьким рівнем). Дана тенденція, простежується і в оцінюванні інших негативних комунікативних рис. Тобто підлітки з низьким рівнем мовленнєвої компетентності усвідомлюють свої негативні прояви, проте пояснюють їх, як захист від оточуючих або певних ситуацій не визнаючи їх залежність від власних комунікативних умінь та навичок. Проте, визнаючи захисний характер власної поведінки, коментуючи власні дії. Наприклад: не люблю зайвої уваги, а чого вони від мене хочуть, всі довкола очікують моїх помилок, і т.д.

Суб'єктивна оцінка власних позитивних комунікативних рис підлітками розподілилася дещо інакше: розкутість – 7,1 % (з низьким рівнем) та у 67 % (з високим рівнем), відкритість – 12 % (з низьким рівнем) та 51 % (з високим рівнем), ініціативність – 40 % (з низьким рівнем) та 70 % (з високим рівнем), комунікабельність – 17 % (з низьким рівнем) та 52 % (з високим рівнем) впевненість – 19 % (з низьким рівнем) та 76 % (з високим рівнем) розвитку психологічного компоненту мовленнєвої компетентності.

3. Результати констатувального експерименту

Дані, отримані у ході трьох напрямів обстеження, детально аналізувалися, підсумовувалися та узагальнювалися. Порівняння рівнів сформованості психологічного компоненту мовленнєвої компетентності у підлітків в умовах ЗЗСО дало наступні результати: 28,6 % підлітків з досягли високого рівня; достатній рівень сформованості виявлено у 29,3 % підлітків; середній рівень сформованості виявлено у 31,1 % підлітків; низький рівень сформованості виявлено у 11 % підлітків. Дані, отримані у ході обстеження психологічного компоненту, представлені у таблиці 1

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за показниками сформованості психологічного компоненту, у %

КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ	РІВЕНЬ	КІЛЬКІСТЬ ДІТЕЙ	%
91-120	Високий	168	28,6
61-90	Достатній	172	29,3
31-60	Середній	183	31,1
1-30	Низький	65	11

Висновки

Як показали результати експерименту, частина підлітків в умовах закладів загальної середньої освіти не здатна до повноцінної комунікації через недостатню сформованість мовленнєвої компетенції або мовних знань, що

тягнуть за собою ускладнення, як в процесі соціалізації так і порушення рівня самооцінки та навчальних прагнень. Окрім того, вони формують невпевненість в собі і своїх силах. Недорозвинення мовленнєвої компетентності може провокувати діаметрально протилежні емоції в комунікативних ситуаціях у підлітків з низьким рівнем розвитку від агресії до апатії і байдужості, що в свою чергу потребує додаткової діагностики причин неуспішності та розробки моделі подальшого розвитку та вдосконалення мовленнєвої компетентності даних осіб в освітньому середовищі школи з опорою на особистісно орієнтований та компетентнісний підходи.

Здійснивши аналіз отриманих результатів, ми дійшли висновку, що ефективність формування комунікативної та безпосередньо мовленнєвої діяльності у підлітків, залежить від цілеспрямованого пошуку фахівцями шляхів удосконалення, організації навчально-розвиткового процесу з урахування індивідуально-типологічних особливостей особистості дитини, свідомого проектування змісту на основі оптимального поєднання традиційних та інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів і прийомів.

Література:

1. Божович Е. Учителю о языковой компетенции школьника: Психолого-педагогические аспекты языкового образования. /Е.Д. Божович. – М.: Моск. Психолого-социальный ин-т., 1998. – 287 с.
2. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования //Высшее образование. – 2003, № 5.
3. Кремень В. Філософія людиноцентризму в стартегіях освітнього простору /В.Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка. – 2008. – 424 с.
4. Лист МОН від 23.12.2004 № 1/11-6611 Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 5-12 класи» :<http://iteach.com.ua/resources/full-time-tuition/m1/vp6/school/>
5. Овчарук О. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг.ред. О.В. Овчарук. - К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
6. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті /О.В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. (під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.» 2004. – 111 с. – С. 66-72.)
7. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2012 року /Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.13 року: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
8. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 320 с. – С
9. Сидоренко В. Технології кооперативного навчання в процесі формування комунікативної компетентності учнів 5-7 класів (дидактичний інструментарій) / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі наук.-метод. Журнал. – Київ, 2014. - № 8. – С.8-15.
10. EU (European Union). Key Competencies for Lifelong Learning. Recommendation of the European Parliament and to the Council of 18 December

2006 (2006/962/EC) // Official Journal of the European Union. – 2006. – 30 December. – P. I. 394/10 – I. 394/18.

11. EURYDICE (Network on Education Systems and Policies in Europe). Key Competencies. A Developing Concept in General Compulsory Education. – Brussels: European Eurydice Unit, 2002. – 182 p.

***Abstract.** The paper reveals modern views on the concept of "competence", its role and place in the educational process. The necessity of diagnosing the level of formation of speech competence of adolescents studying in general education institutions as a component of communicative competence is substantiated. The influence of the level of formation of speech competence on the development of self-esteem and communication skills of adolescents with the help of the developed author's method is proved. The main views of adolescents themselves on their own place in communicative situations and the possibility of their independent solution are highlighted.*

***Key words:** speech competence, speech competence, adolescents, general education institutions, competence approach*